

Η ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΦΙΛΩΝΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ Δρος Θ.

3. Τὰ μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου ἐνδιάμεσα ὄντα.

Πῶς ὅμως ὁ ὑπερβατικός καὶ ἀκατάληπτος Θεός, τὸν ὁποῖον διδάσκει καὶ εἰς τὸν ὁποῖον πιστεύει ὁ Φίλων, εἶναι δυνατόν κατερχόμενος ἐκ τοῦ ὕψους τῆς μεγαλειότητός του νὰ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ εἰδικώτερον μετὰ τοῦ ἀνθρώπου; Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀπασχόλησε πολλάκις τοὺς φιλοσόφους. Ὁ Φίλων διδάσκει, ὡς εἶδομεν προηγουμένως, ὅτι ὁ ἀνθρώπος, παρὰ τὴν ὄντολογικὴν του ἀδυναμίαν, ἄγεται εἰς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ τὸ μὲν διὰ μέσου τῆς ὁρατῆς δημιουργίας, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἀμέσου ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Ὁ πρῶτος τρόπος γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐνθυμίζει τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὰς περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀποδείξεις του, ὁ δεῦτερος τὴν περὶ ἀναμνήσεως πλατωνικὴν θεωρίαν, τροποποιηθεῖσαν ὅμως ὑπὸ τοῦ Φίλωνος, καθ' ὅσον ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ δὲν ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Φίλωνα, φυσικὴν δυνατότητα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς θείας χάριτος¹. Ἀδυνατεῖ, λοιπόν, ὁ ἀνθρώπος νὰ συλλάβῃ τὴν θείαν οὐσίαν, δύναται ὅμως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπαρξίν καὶ τὰς ιδιότητας τοῦ Θεοῦ. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ σημεῖον μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐνὸς δυσχεροῦς καὶ λίαν πολυπλόκου θέματος τῆς φιλωνείου θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σκέψεως, τοῦ θέματος τῶν Δυνάμεων τοῦ Θεοῦ.

α) Αἱ Δυνάμεις.

Ἐπιθυμοῦν νὰ διατηρήσῃ ὁ Φίλων τὸν Θεὸν εἰς τὰ οὐράνια ὕψη τῆς ὑπερβατικότητος, χωρὶς ἐκ παραλήλου νὰ ἀποκλείεται ἡ ἐπαφὴ καὶ ἐπικοινωνία αὐτοῦ μετὰ τοῦ κόσμου, δέχεται τὴν μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου ὑπαρξίν τῶν «δυνάμεων». Ἐὰν αἱ δυνάμεις εἶναι προσωπικὰ ὄντα παρεμβαλλόμενα μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου ἢ ἀπλὰ ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀπάντησις δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερής, καθ' ὅσον ἄλλοτε μὲν τὰς παρουσιάζει ὁ Φίλων ὡς ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ, ἄλλοτε ὡς αὐθυπόστατα ὄντα μὲ ἰδιαιτέραν προσωπικότητα, ἐνίοτε τὰς παραλληλίζει πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας ἀπεικόνισμα τῶν ὁποίων εἶναι

ὁ αἰσθητὸς κόσμος καὶ ἄλλοτε, κατὰ σταῖκην ἐπίδρασιν, τὰς ἐκλαμβάνει ὡς τοὺς ἐνωτικοὺς δεσμοὺς ὄλων τῶν πραγμάτων. Ὁ H. A. Wolfson εἰς τὸ διέτομον περὶ Φίλωνος ἔργον τοῦ προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅτι αἱ δυνάμεις δὲν εἶναι ἐνδιάμεσα ὄντα μὲ ἰδίαν προσωπικότητα, διότι τοῦτο ἀντιβαίνει πρὸς τὴν περὶ ἐνότητος καὶ ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ φιλώνειον θεωρίαν, ἀλλ' ὑπάρχουν αἰωνίως εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀδημιούργητοι καὶ δὲν δύνανται νὰ διακριθοῦν τοῦ Θεοῦ. Παραλλήλως ὅμως ὑπάρχουν καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος διακρίνεται τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποτελεῖ τὸ πρότυπον τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Τέλος, ὑπάρχει ἓνας τρίτος τρόπος ὑπάρξεως, καθ' ὃν αἱ δυνάμεις εἶναι ἐνδοκόσμιοι¹. Εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ δυνάμεις δὲν δύνανται νὰ διακριθοῦν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἶναι τρόποι ἢ «ὑψεις» τόσον τῆς φύσεως, ὅσον καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ καταλήγουν καὶ οἱ E. R. Goodenough² καὶ J. Drummond³, ἐνῶ οἱ J. Lebreton⁴ καὶ E. Brehier⁵ ἐκλαμβάνουν τὰς δυνάμεις ὡς νοητὰ ὄντα διακρινόμενα τοῦ Θεοῦ καὶ τελοῦντα εἰς σχέσιν πρὸς τὴν ἀνοδικὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν. Κατὰ τὴν ἄνοδον τῆς ψυχῆς πρὸς συνάντησιν τοῦ Θεοῦ ὑπάρχουν διάφοροι σταθμοί. Μόνον ὀλίγων ἐκλεκτῶν ἀνθρώπων αἱ ψυχαὶ φθάνουν μέχρις αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων αἱ ψυχαὶ ἢ ἀνέρχονται μέχρι τῆς γνώσεως τοῦ Λόγου ἢ ἀρκοῦνται εἰς τὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀσθενέστεραι τοῦ Λόγου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν ὅτι ὑφίσταται μεγάλη ἀβεβαιότης παρὰ Φίλωνι, ἐὰν τὰ ἐνδιάμεσα αὐτὰ ὄντα ἔχουν πραγματικὴν καὶ προσωπικὴν ὕπαρξιν ἢ εἶναι ἀπλῶς μία λογικὴ ἀνάγκη ἀπορρέουσα ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων τοῦ ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ κόσμου. Ἡ ὕπαρξις τῶν ἐνδιαμέσων ὄντων καθίσταται ἀναγκαία διὰ τὸν Φίλωνα ἕνεκα τῶν ἐλληνικῶν προϋποθέσεων τῆς σκέψεώς του. Παραλλήλως ὅμως ἐνέχει σημαντικὴν σπουδαιότητα διὰ τὸν Φίλωνα τὸ γεγονὸς ὅτι ἄφ' ἐνὸς μὲν ἢ Π. Διαθήκης οὐδόλως ποιεῖται λόγον περὶ ἐνδιαμέσων ὄντων προκειμένου περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τῶν βασικῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ἄφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἢ ἐπ' αὐτοῦ σταῖκῃ ἐπίδρασις δὲν εὐνοεῖ τοὺς ἀνθρωπομορφισμούς. Τοιουτοτρόπως, ἐνῶ δέχεται ὁ Φίλων τὰ ἐνδιάμεσα ὄντα μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ κόσμου, δὲν προσδιορίζει ἀκριβῶς τὸ εἶδος τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν⁶.

Ἡ αὕτη ἀσάφεια παρατηρεῖται καὶ σχετικῶς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν δυ-

1. H. A. Wolfson, II, σ. 285, 293.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 37.

3. Philo Judaeus, II, σ. 89, 95.

4. Histoire du Dogme de la Trinité, des Origines au Concile de Nicée, Paris, 1927, σ. 197.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 137.

6. Σ. Ἀγοῦρῖδου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 170.

νάμεων. Οὕτως, ἄλλοτε ἀπαριθμεῖ δύο: «Πατήρ μὲν τῶν ὅλων ὁ μέσος, ὃς ἐν ταῖς ἱεραῖς γραφαῖς κυρίῳ ὀνόματι καλεῖται ὁ ὢν, αἱ δὲ παρ' ἑκάτερα αἱ πρεσβύταται καὶ ἐγγυτάτω τοῦ ὄντος δυνάμεις, ἡ μὲν ποιητικὴ, ἡ δ' αὖ βασιλική· προσαγορεύεται δὲ ἡ μὲν ποιητικὴ Θεός, ταύτη γὰρ ἔθηκε τε καὶ διεκόσμησε τὸ πᾶν, ἡ δὲ βασιλικὴ κύριος, θέμις γὰρ ἄρχειν καὶ κρατεῖν τὸ πεποιηκὸς τοῦ γενομένου»¹. ἐνῶ εἰς τὴν πραγματείαν «Περὶ φυγῆς καὶ εὐρέσεως» ὁμιλεῖ περὶ πέντε δυνάμεων, τὰς ὁποίας κατατάσσει ἱεραρχικῶς: «αἱ δ' ἄλλαι πέντε, ὡς ἂν ἀποικίαι, δυνάμεις εἰσὶ τοῦ λέγοντος, ὢν ἄρχει ἡ ποιητικὴ, καθ' ἣν ὁ ποιῶν λόγῳ τὸν κόσμον ἐδημιούργησε· δευτέρα δ' ἡ βασιλική, καθ' ἣν ὁ πεποιηκὼς ἄρχει τοῦ γενομένου· τρίτη δ' ἡ ἰσχύς, δι' ἣς ὁ τεχνίτης οἰκτεῖρει καὶ ἐλεεῖ τὸ ἴδιον ἔργον· τετάρτη δ' ἡ νομοθετικὴ, δι' ἣς προστάττει ἃ δεῖ· πέμπτη δ' ἡ νομοθετικῆς μοῖρα, δι' ἣς ἃ μὴ χρὴ γίνεσθαι ἀπαγορεύει»². Ἀλλοῦ τέλος ὁμιλεῖ περὶ «ἀμυθῆτους» ἀριθμοῦ «ἀρωγῶν καὶ σωτηρίων δυνάμεων»³.

Ἐρωτᾶται, πόθεν ἦν τῇ Φίλων τὴν περὶ δυνάμεων θεωρίαν. Βεβαίως ἡ ὑπαρξὶς τῶν δυνάμεων εἶναι συνέπεια τῶν φιλοσοφικῶν προϋποθέσεων τοῦ Φίλωνος, ὁρθῶς ὅμως παρατηρεῖ ὁ J. Danielou ὅτι ἡ θεολογία τῆς Π. Διαθήκης ἀποτελεῖ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου τὴν πηγὴν τῆς ἐμπνεύσεώς του⁴. Ὄντως, ἡ Π. Διαθήκη πρὸς δῆλωσιν τοῦ Θεοῦ χρησιμοποιοῦν τὰ ὀνόματα Γιαχβὲ καὶ Ἐλωχέιμ, τὰ ὅποια οἱ Ὁ' ἀποδίδουν διὰ τῶν λέξεων Κύριος καὶ Θεός. Εἰς τὰ δύο αὐτὰ ὀνόματα διακρίνει ὁ Φίλων τὰ δύο κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὀνομασία Θεὸς δηλοῖ τὴν δημιουργικὴν ιδιότητα τοῦ Θεοῦ, κατὰ τινὰ ἐτυμολογίαν τοῦ Ἡροδότου, ὅστις τὸ παράγει ἐκ τοῦ ρ. τίθημι, (Ἱστορ. Β'. 52: «Θεοὺς δὲ προσωνόμασάν σφας ἀπὸ τοῦ τοιούτου ὅτι κόσμῳ θέντες τὰ πάντα ῥήγματα καὶ πάσας νομάς εἶχον») καὶ ἐκ τῆς τάξεως, μεθ' ἣς ὁ Θεὸς διεκόσμησε τὰ πάντα. Ἡ λ. Κύριος τῆς Π. Διαθήκης δηλοῖ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς εἴδομεν καὶ εἰς τὸ ἀνωτέρω παρετεθὲν κείμενον τοῦ Φίλωνος. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ ἐνδιάμεσα ὄντα, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Φίλων, οὐδόλως σημαίνουν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται μόνος του νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον ἢ νὰ ἐπικοινωνῇ μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐνεκα τῆς ἀδυναμίας του δὲν δύναται ἀπ' εὐθείας νὰ ὀδεύσῃ μέχρι τοῦ Θεοῦ⁵.

Ἡ διάκρισις τοῦ Φίλωνος μεταξὺ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ κέκτηται ἰδιάζουσας θεολογικὴν σπουδαιότητα. Γνωρίζομεν δὲ ὅτι πολὺ μετὰ ταῦτα Πατέρες τινὲς τῆς Ἐκκλησίας ὡς ὁ Μ. Βασίλειος, Γρη

1. Βλὸς σοφοῦ 121.

2. Περὶ φυγῆς 94-95.

3. Σύνκτ. Διαλ. 34: «Ἐἴς ὧν ὁ Θεὸς ἀμυθῆτους ἔχει περὶ αὐτῶν δυνάμεις ἀρωγούς καὶ σωτηρίους.»

4. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 152.

5. E. Bréhier, Ἐνθ' ἀνωτ. 175.

γόριος ὁ Νύσσης, Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, ἰδίᾳ δὲ καὶ κατ' ἐξοχὴν Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, θὰ ὁμιλήσουν περὶ πραγματικῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς ἀκατάληπτου «οὐσίας» τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν δυναμένων νὰ κατανοηθοῦν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀκτίστων «ἐνεργειῶν» αὐτοῦ¹. Ἡ ὁμοιότης τοῦ Φίλωνος μετὰ τῆς πατερικῆς καὶ δὴ τῆς παλαμικῆς θεολογίας εἶναι μᾶλλον φαινομενική. Παρὰ Φίλωνι ἐπικρατεῖ μεγάλη ἀσάφεια ὥς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς ἀκριβοῦς σχέσεως τῶν δυνάμεων πρὸς τὸν Θεόν, διότι ἡ ἐκλαμβάνονται ὥς κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ μὴ διακρινόμενα ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἄρα ἀκατάληπτα ἢ ὥς αὐθιπόστατα ὄντα ἢ ὥς νοητὰ ἀρχέτυπα τῆς δημιουργίας ἢ ὥς ἐνωτικοὶ τῶν ὄντων δεσμοί, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω. Εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις οὐδεμία οὐσιαστικὴ συσχέτισις αὐτῶν ὑπάρχει πρὸς τὴν θεολογίαν Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, κατὰ τὸν ὅποιον αἱ «ἐνέργειαι» τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀπλᾶ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἄκτιστοι ἐνέργειαι διακρινόμεναι σαφῶς τῆς θείας οὐσίας.

β) Ὁ Λόγος.

Ἡ ἀνωτάτη τῶν δυνάμεων εἶναι ὁ Λόγος, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ εὐγενέστερον καὶ θεϊότερον τμήμα εἶναι ὁ νοῦς. Ὁ Λόγος ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἔννοιαν τῆς φιλωνείου θεολογίας, παρὰ τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ἐμελετήθη ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν περισσότερον πάσης ἄλλης φιλωνείου διδασκαλίας, παραμένει ἐν τούτοις ἀρκούντως αἰνιγματικὸς. Δὲν ἐπετεύχθη εἰσέτι ὁμοφωνία τῶν ἐρευνητῶν σχετικῶς πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὸν φιλώνειον Λόγον προβλήματα. Ἡ μελέτη τοῦ φιλώνειου Λόγου ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἐξέτασιν ὁλοκλήρου τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ θεολογικοῦ ἔργου τοῦ Φίλωνος, θεωρουμένου ἕκ τινος εἰδικῆς ἐπόψεως². Ὁ Φίλων δὲν εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ ὅρου, καθ' ὅσον οὗτος προϋπῆρχεν εἰς τὴν πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφικὴν σκέψιν, εἶναι ὅμως ἀναμφιβόλως ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος συστηματικῶς ποιεῖται πυκνὴν χρῆσιν αὐτοῦ.

Κατ' ἀρχὴν διακρίνει ὁ Φίλων μεταξὺ τοῦ «καθ' ἡμᾶς λόγου», τ.έ. τῆς λογικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία μᾶς ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς «μέγιστον ἀγαθὸν» καὶ «δωρὸν κάλλιστον»³, καὶ τοῦ «ὑπὲρ ἡμᾶς λόγου»⁴, τοῦ θείου Λόγου, περὶ τοῦ ὁποίου ἀσχολούμεθα ἐνταῦθα. Πολλὰ θεωρεῖα διετυπώθησαν διὰ τὴν προέλευσιν τῆς περὶ Λόγου διδασκαλίας τοῦ Φίλωνος,

1. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 234, 1, PG 32, 869. Γρηγ. Νύσσης, Κατὰ Εὐνομίου Λόγ. 12, PG 45, 960. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Πρὸς Νίκανδρον, PG 91, 96. Περὶ τῆς τοιαύτης διακρίσεως εἰδικώτερον παρὰ Γρηγ. Παλαμᾶ. βλ. Γ. Μαντζαρίδου, Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Θεσσαλονίκη, 1963, σ. 103, 104, 111.

2. E. Bréhier, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 88· «Étudier la théorie du Logos, c' est étudier le philonisme tout entier à un certain point de vue».

3. Περὶ ὀνείρων 1,103. 3,24· 68·

4. Κληρονόμος 230.

ἄλλων ἐρευνητῶν τασσομένων ὑπὲρ τῆς προελεύσεως αὐτῆς ἐκ τῆς ἑλλην. φιλοσοφίας καὶ ἄλλων ὑπὲρ τῆς ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ προελεύσεως. Εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον ἐν γένει ὁ Λόγος δηλοῖ τὴν θείαν λογικὴν, τὴν ἐντὸς τοῦ κόσμου ἐνυπάρχουσαν. Ἡ ἱστορία τῆς λέξεως ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ἑρακλείτου, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ μυστικὴν τινα ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ τῶν Ἰόνων φιλοσόφων¹. Ἡ ὕψις τοῦ ὄρατοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Ἑράκλειτον, εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἄλλοτε μὲν νὰ ἀποκρύπτῃ ἄλλοτε δὲ νὰ ἀποκαλύπτῃ τὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ὁ Λόγος. Ἡ ἁρμονία τοῦ κόσμου ὀφείλεται εἰς τὸν ἀόρατον αὐτὸν νόμον, τὸν Λόγον, ὁ ὁποῖος διατηρεῖ τὴν ἰσορροπίαν ἐν μέσῳ τῶν ἀντιτιθεμένων καὶ καταστρεπτικῶν βροτῶν τοῦ κόσμου. Ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς τοῦ Ἑρακλείτου, ἡ ὁποία εἶναι πανθεϊστικὴ μὲ ἰσχυρῶς μυστικὰ στοιχεῖα, τροποποιηθείσης ὑπὸ τοῦ Στωϊκισμοῦ, προέρχεται ἕνα στοιχεῖον τοῦ φιλωνείου Λόγου, ὁ Λόγος-τομεύς. Εἰς τὴν πραγματείαν «Τίς ὁ τῶν θείων πραγμάτων κληρονόμος» ὁμιλεῖ ὁ Φίλων περὶ τοῦ ῥόλου τῶν διαιρέσεων ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ κόσμου, περὶ τῆς διμεροῦς διαιρέσεως τοῦ σύμπαντος (133-141), περὶ τῆς ἰσότητος καὶ τῶν ἀντιθέσεων τῶν δύο μερῶν (142-215). Ὁ Λόγος συγκρατεῖ καὶ συνέχει τὰ ἀμοιβαίως ἐπαπειλούμενα ἀντίθετα μέρη. Εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ Λόγου-τομέως εὐρίσκει ὁ Φίλων τὴν ἐγγύτησιν τοῦ διαχωρισμοῦ καὶ τῆς ἱεραρχίας τῶν ὄντων².

Παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς, ὁ Λόγος ἀποτελεῖ τὴν ἔκφρασιν τῆς τάξεως καὶ τελεολογικῆς σκοπιμότητος τοῦ κόσμου. Ὅλα τὰ γεγονότα τοῦ σύμπαντος ἐξελίσσονται συμφώνως πρὸς μίαν παγκόσμιον λογικὴν· πρόκειται περὶ τῆς ἀνωτάτης λογικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία καλεῖται ὡσαύτως φύσις, τύχη, πρόνοια, Ζεὺς. Ὁ κόσμος, κατὰ τὸ αὐστηρῶς πανθεϊστικὸν σύστημα τῶν Στωϊκῶν, εἶναι «οὐσία ἐμψυχος». Τὸ πνεῦμα ἁμορφον καθ' ἑαυτό, διαθέει τὰ πάντα καὶ δημιουργεῖ τὰς μορφάς. Ὡσαύτως καὶ ὁ Λόγος, «εἷς ὢν καὶ ἀπλοῦς», λαμβάνει πλείστας μορφάς. Ἡ στωϊκὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ φιλωνείου Λόγου ἐτονίσθη κυρίως ὑπὸ τῶν Bréhier³, Heinze⁴ καὶ Starcky⁵. Ὄντως, ~~κατὰ Φίλων ἐπανευρίσκωμεν τὴν στωϊκὴν ὁρολογίαν.~~ Ὁ Λόγος ἐκλαμβάνεται ὡς ὁ «δεσμός» τῶν ὄντων, καθ' ὅσον συνέχει καὶ «σφίγγει» τὰ διάφορα μέρη τῶν ὄντων, ἐμποδίζων οὕτω τὴν διάλυσιν καὶ τὸν διαχωρισμὸν των· πληροῖ ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ὕλης καὶ εἶναι διάχυτος παντοῦ⁶. εἶναι συνεχῆς καὶ ἀδι-

1. F. M. Cornford, *From Religion to philosophy*, London, 1912, σ. 184.

2. E. Bréhier, *ἐνθ' ἀνωτ.* σ. 88.

3. *ἐνθ' ἀνωτ.* σ. 84-85.

4. Die Lehre vom Logos in der griechischen Philosophie, σ. 235-245.

5. J. Starcky, *ἐν Supplément au Diction. de la Bible*, τόμ. 5, σ. 474.

6. «Ὅτε γὰρ τοῦ ὄντος λόγος δεσμός ὢν τῶν ἀπάντων καὶ συνέχει τὰ μέρη πάντα

αίρετος¹, διοικεῖ τὸ σύμπαν, τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ «ἡγεμών»². εἶναι ὁ «δίοπος καὶ κυβερνήτης τοῦ παντός»³. Ὁ Φίλων δέχεται ἐπίσης τοὺς «σπερματικούς λόγους», διὰ τὰ ἐξηγήσῃ τὴν παραγωγὴν τῶν φυτῶν καὶ τὴν μετάδοσιν τῶν κληρονομικῶν ιδιοτήτων μεταξύ τῶν ἀνθρώπων⁴. Ἐνίοτε ὁ Λόγος παραλληλίζεται πρὸς τοὺς κύκλους τοῦ αἰθέρος καὶ ὀνομάζεται «ἐνθερμος» καὶ «πυρώδης»⁵. Ὁ Λόγος εἶναι τὸ «ἔρεισμα» καὶ ὁ «δεσμός» τοῦ κόσμου, ὁ «νόμος» καὶ ἡ «τύχη» τοῦ παντός⁶. Περαιτέρω ὁ Φίλων διακρίνει, κατὰ στωϊκὴν ἐπίδρασιν, τὸν προφορικὸν καὶ ἐνδιάθετον λόγον⁷.

Εἰς πολυάριθμα ἄλλωστε κείμενα τοῦ Φίλωνος, φέροντα προδήλως τὴν σφραγῖδα τῆς πλατωνικῆς ἐπιδράσεως, ὁ Λόγος παρίσταται ὡς ὁ νοητὸς κόσμος, τὸ ἰδεῶδες πρότυπον τῶν ὁρατῶν ὄντων, τὸ νοητὸν «παραδείγμα» καὶ ἡ Ἰδέα τῶν Ἰδεῶν⁸. Ἐνίοτε ὁμιλεῖ ὁ Φίλων περὶ «νοητῶν ἀρετῶν», αἱ ὁποῖαι εἶναι τύποι καὶ ὑποδείγματα τῶν ἐπιγείων ἀρετῶν καὶ καλοῦνται «λόγοι»⁹. Οὕτω π.χ. εἷς τινα κείμενα ἀντὶ τὰ ὁμιλῇ περὶ δικαιοσύνης, σωφροσύνης κλπ., ὁμιλεῖ περὶ τοῦ λόγου τῆς δικαιοσύνης, τῆς σωφροσύνης¹⁰ κλπ. Ἐννοεῖται ὅτι αὐτοὶ οἱ «λόγοι» διακρίνονται τοῦ θείου Λόγου, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ νοητὸν πρότυπον ὅχι μόνον τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου¹¹.

Πολλοὶ ἐρευνῶνται ἐκλαμβάνουν τὸν φιλώνειον Λόγον ὡς ἐναρμόνισιν τῆς παγκοσμίου αἰτιότητος τῶν Στωϊκῶν μετὰ τοῦ νοητοῦ κόσμου τῶν πλατωνικῶν καὶ τῆς περὶ Λόγου ἰουδαϊκῆς διδασκαλίας¹², ἕτεροι ἐκδέχονται αὐτὸν ὡς ἐνδιάμεσον ὑπόστασιν μεταξύ Θεοῦ καὶ κόσμου (Bréhier, Lebreton, Goode-nough κ.ἄ.), ἐνῶ ὁ Wolfson διακρίνει α) τὸν ἀδημιουργητὸν Λόγον, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ θεὸς νοῦς καὶ δὲν δύναται νὰ διακριθῇ τοῦ Θεοῦ, β) τὸν δημιουργηθέντα Λόγον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ νοητοῦ κόσμου, καὶ γ) τὸν ἐνδοκόσμιον Λόγον, ὁ ὁποῖος ἐνεργεῖ ἐντὸς τῶν δημιουργημάτων. Μὲ ἄλλας

καὶ σφίγγει κωλύων αὐτὰ διαλύεσθαι καὶ διαρτᾶσθαι», Περὶ φυγῆς 112. Πρβλ. Περὶ ὀνείρων 1,245. Κληρονόμος 188.

1. Ἀλληγορία 3,169-170.

2. Περὶ τῶν Χερουβιμ 83.

3. Αὐτόθι 36.

4. Ἀλληγορία 3,150.

5. Κληρονόμος 79. Περὶ τῶν Χερουβιμ 30.

6. Περὶ φυτουργίας 8-9. Κοσμοποιία 143.

7. Βίος Μωϋσέως 2,129.

8. Κοσμοποιία 24-25. Ἀλληγορία 3,96. Περὶ φυγῆς 12. Περὶ ἀποικίας 103. Περὶ ὀνείρων 2,45. Περὶ τῶν μετονομαζομένων 135.

9. Συγχ. διαλ. 81. Περὶ τοῦ δοκησισόφου Κάιν 91.

10. Περὶ τοῦ δοκησισόφου Κάιν 91.

11. Διατάγματα 3,83,207. Περὶ φυτουργίας 18. Κοσμοποιία 69, 139, 146.

12. Βλ. Σ. Ἀ γ ο υ ρ ῖ δ ο υ, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 171.

λέξεις, διὰ τὸν Wolfson ὁ Λόγος εἶναι ἡ θεία σκέψις, θεωρουμένη καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν κόσμον¹. Μολονότι δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ Φίλων παρουσιάζει τὴν σύνθεσιν, τὴν ὁποῖαν ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ὁ Wolfson, παρὰ τὰῦτα πρέπει μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου νὰ συμφωνήσωμεν ὅτι ὁ Φίλων ὡς πιστὸς Ἰουδαῖος εἶναι αὐστηρῶς μονοθεϊστής, ἐπιθυμῶν νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰουδαϊκὴν του πίστιν διὰ φιλοσοφικῶν ὄρων, ὥστε νὰ τὴν καταστήσῃ προσι-
τὴν εἰς τὴν *intelligentia* τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Wolfson προέβη εἰς τὰς ἀνωτέρω διακρίσεις τοῦ φιλωνεῖου Λόγου, διότι ἐθεώρησε τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς ἐνδιαμέ-
σου ὄντος ὡς πάντῃ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸν μονοθεϊσμὸν τοῦ Φίλωνος.

Ὡρισμένοι μελετηταὶ τοῦ Φίλωνος ἀρνοῦνται τὸν προσωπικὸν χαρα-
κτῆρα τοῦ Λόγου, ἐκλαμβάνοντες αὐτὸν ὡς θεῖον κατηγορήμα (J. Lebreton, Drummond κ.ά.), ἐνῶ ἕτεροι δέχονται τὴν συνύπαρξιν ἐνὸς προσωπικοῦ καὶ ἐνὸς ἀπροσώπου Λόγου². Ὁ Bréhier τέμνων μέσῃ ὁδὸν διατείνεται ὅτι «κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Φίλωνος, καθ' ἣν ἐπεχειρεῖτο ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία τῶν μύθων, ἦτο λίαν συνήθης ἡ παράστασις περὶ ἡμισυγκεκριμένων-ἡμιαφηρημέ-
νων ὄντων, τὰ ὁποῖα ἐν τῇ φυσικῇ ἢ ἡθικῇ ἐννοίᾳ, ἦν ἐξεπροσώπων, διετήρουν μέρος τῆς μυθικῆς τῶν ἀτομικότητος»³. Φαίνεται ὅτι ἐν τοιοῦτον ὃν θὰ πρέ-
πει νὰ ἦτο καὶ ὁ Λόγος. Εἶναι πάντως γεγονὸς ὅτι εἰς πολλὰ συγγράμματά του ὁ Φίλων ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Λόγου ὡς ξεχωριστοῦ προσώπου καὶ δὴ ἐνίστε διαφαίνεται σαφῶς ὅτι ὁ Λόγος δὲν εἶναι Θεός, ἀλλὰ κατωτέρα τις τοῦ Θεοῦ ὄντοτης⁴. Ὁ Λόγος εἶναι θεῖος ὅχι ὅμως καὶ Θεός. Ἐὰν καλῆται ἐνίστε «Θεός», τοῦτο συμβαίνει καταχρηστικῶς καὶ ὅχι κυρίως⁵. «Ὁ μὲν ἀλη-
θεῖα Θεὸς εἷς ἐστίν, οἱ δὲ ἐν καταχρῇσει λεγόμενοι πλείους... τὸν μὲν ἀληθείᾳ διὰ τοῦ ἄρθρου μεμήνυκεν... τὸν δ' ἐν καταχρῇσει χωρὶς ἄρθρου... καλεῖ δὲ Θεὸν τὸν πρεσβύτατον αὐτοῦ λόγον»⁶. Ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος διέσωσεν κείμενον τοῦ Φίλωνος, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Λόγος ὀνομάζεται «δεύτερος Θεός»⁷. Ὁ Λόγος, ἄλλωστε, εἶναι «ἀηδής» καὶ «ἀκατάληπτος» ὅπως καὶ ὁ Θεός, τονί-
ζεται δὲ ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Φίλωνος ὅτι εἶναι ὑπερβατικὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸν

1. H. A. Wolfson, *Philos.* tom. I, σ. 200-294.

2. J. Réville, *Le Logos d'après Philon d'Alexandrie*, σ. 61. H. Soulier, *La doctrine du Logos chez Philon d'Alexandrie*, σ. 158.

3. E. Bréhier, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 107.

4. Κληρονόμος 205-206· «Τῷ δὲ ἀρχαγγέλῳ καὶ πρεσβυτάτῳ λόγῳ δωρεὰν ἔδω-
κεν ἐξαιρέτων ὃ τὰ ὅλα γενήσας κατ'ἑρ, ἕνα μεθέριος σὺν τὸ γενόμενον διακρίνη τοῦ πε-
ποιηκότος. Ὁ δ' αὐτὸς ἐκείνης μὲν ἐστὶ τοῦ θνητοῦ κηραίνοντος αἰεὶ πρὸς τὸ ἀφθαρτον,
πρεσβευτῆς δὲ τοῦ ἡγεμόνος πρὸς τὸ ὑπήκοον... οὕτε ἀγέννητος ὡς ὁ Θεὸς ὢν οὕτε γεννητὸς
ὡς ἡμεῖς, ἀλλὰ μέσος τῶν ἀκρῶν, ἀμφοτέροις ἀμεινύων».

5. Π. Παυλίδου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 33.

6. Περὶ ὀνείρων 1,229.

7. Εὐαγγελικὴ προπαρὰσκευὴ Ζ' 13,1. Ἡ φράσις διεσώθη ἐλληνιστὶ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Φίλωνος «Ζητήματα καὶ λύσεις εἰς Γένεσιν» 2,62.

κόσμον¹. Ὁ καθορισμὸς τῶν σχέσεων τοῦ Λόγου πρὸς τὸν Θεὸν ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν πλέον λεπτῶν σημείων τῆς φιλωνείου σκέψεως. Διὰ τὴν κατανόησιν τὴν θέσιν τοῦ Λόγου ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Bréhier², δὲν θὰ πρέπη νὰ ἐκκινήσωμεν ἀπὸ φιλοσοφικᾶς ἢ κοσμολογικᾶς θεωρίας, ἀλλὰ νὰ θεωρήσωμεν τὸν Θεὸν καὶ τὸν Λόγον ὡς ἀντικείμενα λατρείας. Τὸ οὐσιώδες λειτουργημα τοῦ Λόγου συνίσταται εἰς τὸ νὰ παρεμβάλλεται ὡς ἐνδιάμεσος μεταξὺ τοῦ υπερβατικοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, γεφυρῶν τοιοῦτοτρόπως τὴν ὑφισταμένην ἀπόστασιν. Τὸ λειτουργημα τοῦτο ἐπιτελεῖ ὁ Λόγος διττῶς· α) ὡς ὄργανον τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, καὶ β) ὡς μεσίτης τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεόν. Κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ὁ Θεὸς ἐχρησιμοποίησεν ὡς ὄργανον τὸν Λόγον. «Σικὰ δὲ Θεοῦ ὁ λόγος αὐτοῦ ἐστίν, ὃ καθάπερ ὄργάνῳ χρησάμενος ἐκοσμοποιεῖ»³. Ὅχι μόνον κατὰ τὴν δημιουργικὴν πράξιν τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀνοδικὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Δημιουργόν του ὁ Λόγος παρεμβάλλεται ὡς μεσίτης· αἱ καθαρὰ ψυχὰι ἐπιτυγχάνουν τὴν ἄμεσον θέαν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς θεωρίας, αἱ συνήθεις ὅμως ψυχὰι ὑποῦνται εἰς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ διαδοχικῶς διὰ τῆς ὁρατῆς δημιουργίας. Εἶναι δὲ μέγα εὐεργέτημα δι' αὐτὰς τὰς τελευταίας, ἐάν, μὴ δυνάμεναι νὰ ἴδουν ἄμέσως τὸν Θεόν, ἀρκοῦνται εἰς τὸ νὰ θεωροῦν τὸν Λόγον καὶ νὰ γνωρίζουν ὅτι δι' αὐτοῦ αἱ προσευχαί των μεταβιβάζονται εἰς τὸν Θεόν⁴. Τοιοῦτοτρόπως, ὁ Λόγος ἀποβαίνει ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ εὐσεβοῦς ἀνθρώπου.

Πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ ἔργου τοῦ Λόγου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ συχνάκις ὁ Φίλων καλεῖ αὐτὸν «εἰκόνα Θεοῦ»⁵. Εἰς τὴν πραγματείαν «Περὶ ὀνείρων» γράφει· «Καθάπερ γὰρ τὴν ἀνθρώπιον αὐγὴν ὡς ἥλιον οἱ μὴ δυνάμενοι αὐτὸν ἰδεῖν ὀρώσι καὶ τὰς περὶ σελήνην ἄλλως ὡς αὐτὴν ἐκείνην, οὕτως καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα, τὸν ἄγγελον αὐτοῦ λόγον, ὡς αὐτὸν κατανοοῦσιν»⁶. «Εὐπρεπὲς γὰρ ἐφίεσθαι μὲν τοῦ τὸ ὄν ἰδεῖν, εἰ δὲ μὴ δύναίτο, τὴν γοῦν εἰκόνα αὐτοῦ, τὸν ἱερώτατον λόγον, καθ' ὃν καὶ τὸ ἐν αἰσθητοῖς τελειότατον ἔργον, τόνδε τὸν κόσμον. Τὸ γὰρ φιλοσοφεῖν οὐδὲν ἦν ἄλλο ἢ ταῦτα σπουδάζειν ἀκριβῶς ἰδεῖν»⁷. Ἡ βασικὴ ἐπιδιώξις τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται

1. Περὶ τῶν μετονομαζομένων 15.

2. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 100.

3. Ἀλληγορία 3,96. Πρβλ. Ὅτι ἄτρεπτον τὸ θεῖον 57. Περὶ τῶν Χερουβὶμ 127.

4. Περὶ ὀνείρων 1,239. Συγχ. διαλ. 97.

5. «Ὁ δὲ θεὸς λόγος εἰκὼν ὑπάρχων Θεοῦ...», Περὶ φυγῆς 101. «Θεοῦ εἰκὼν λόγος ὁ πρεσβύτατος», Συγχ. Διαλ. 147. «Λόγος δ' ἐστὶν εἰκὼν Θεοῦ, δι' οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο», Διατάγματα 1,81. κλπ.

6. Περὶ ὀνείρων I,239.

7. Συγχ. διαλ. 97.

εἰς τὸ νὰ καταστῇ υἱὸς τοῦ Θεοῦ κατόπιν συνεχοῦς ἠθικῆς προσπάθειας· ἐὰν ὅμως δὲν δυνηθῇ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο, πρέπει νὰ ἀρκῆται εἰς τὸ νὰ καταστῇ ἀπλῶς υἱὸς τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ»¹. Οἱ τέλειοι, ὡς π.χ. ὁ Μωϋσῆς, ἀνέρχονται ἀπ' εὐθείας μέχρι τοῦ Θεοῦ, μὴ ἐπιδεόμενοι τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος διὰ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους εἶναι, κατὰ τινα ἔκφρασιν τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν, ὁ «ιεροφάντης», ὁ ὁποῖος ἐνώνει τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ².

Ἡ περὶ Λόγου, ὡς εἰκόνος Θεοῦ, φιλώνειος αὕτη ἀντίληψις συνοδεύεται ἄλλοτε ὑπὸ βιβλικῷ χρώματος, ἐνῶ ἄλλοτε προέχουν ἐν αὐτῇ τὰ φιλοσοφικὰ στοιχεῖα. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς δεχομένους τὴν φιλοσοφικὴν προέλευσιν τοῦ φιλωνείου Λόγου, οἱ F. Prat καὶ E. Schwarz ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς βιβλικῆς αὐτοῦ προελεύσεως. Ὁ Φίλων γνωρίζει τὰς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ προσωποποιήσεις τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ (Davar Jahvé), τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ (Ruah Jahvé) καὶ τῆς σοφίας (Hockma), προσωποποιήσεις, αἱ ὁποῖαι κυμαίνονται μεταξὺ ἀληθοῦς ὑποστάσεως καὶ ποιητικῆς εἰκόνος. Ἡ ἰουδαϊκὴ θεολογία ἐκπροσωπεῖται παρὰ Φίλωνι καὶ διὰ τῶν τίτλων, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζουν τὸν Λόγον ὡς παγκόσμιον μεσίτην, ὡς π.χ. ἀρχάγγελος, μεθόριος, ἱκέτης, ἐρμηνεὺς κλπ. Ὁ Prat ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ ὑπερβολικοῦ σημείου νὰ εἴπῃ ὅτι ἄνευ τῆς προϋποθέσεως τῆς Π. Διαθήκης οὐδέποτε ὁ Φίλων θὰ εἶχε διανοηθῇ τὴν ἔννοιαν τοῦ Λόγου³. Ἐξ ἄλλου, συνεχίζει ὁ Prat, εἰς τὰ Targumim γίνεται χρῆσις τοῦ ὅρου Memra, ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Davar τῆς Π. Διαθήκης, α) πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀνθρωπομορφισμῶν καὶ β) πρὸς γεφύρωσιν τῆς ὑφισταμένης ἀποστάσεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὰ Targumim εἶναι μεταγενέστερα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα καὶ αἱ παραδόσεις τῶν ἀνάγονται εἰς ἀρχαιότεραν ἐποχὴν. Ὁ ἴδιος ὁ Φίλων ἄλλωστε ἀποδίδει εἰς τὴν Π. Διαθήκην τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν του καὶ δὴ ἐν τῇ πλεον φιλοσοφικῇ αὐτῆς μορφῇ· εἰς τὸ «Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας» ὁμιλῶν περὶ τοῦ Λόγου, ὡς νοητοῦ προτύπου τῶν ὁρατῶν ὄντων προσθέτει· «τὸ δὲ δόγμα τοῦτο Μωϋσεὺς ἐστίν, οὐκ ἐμόν»⁴.

Τὴν βιβλικὴν προέλευσιν τοῦ φιλωνείου Λόγου δέχεται καὶ ὁ Wolfson⁵, τονίζων ὅμως παρὰ ταῦτα ὅτι ὁ βιβλικὸς Λόγος ὑπέστη ὑπὸ τοῦ Φίλωνος ἰσχυρὰν φιλοσοφικὴν ἐπεξεργασίαν. Οὕτω π.χ. ἡ ἀντίληψις περὶ Λόγου ὡς κυβερνήτου τοῦ σύμπαντος εἶναι στωϊκῇ, ἡ δὲ ἐκδοχὴ τοῦ Λόγου ὡς νοητοῦ κόσμου

1. Σαγγ. διαλ. 147· «Καὶ γὰρ εἰ μήπω ἱκανοὶ Θεοῦ παῖδες νομίζεσθαι γεγονόταμεν, ἀλλὰ τὰ τῆς ἀειδοῦς εἰκόνος αὐτοῦ, λόγου τοῦ ἱερωτάτου Θεοῦ γὰρ εἰκὼν λόγος ὁ πρεσβύτατος».

2. Περὶ ὁνείρων 1,164.

3. Ἄρθρ. Logos, ἐν Dict. de la Bible, τόμ. IV, στ. 325 ἐξ.

4. Κοσμοποιία 25.

5. Βλ. ἀνωτ. μνημ. ἐργ. τόμ. I, σ. 200-294.

εἶναι πλατωνική. Ἐξ ἄλλου, Ἰουδαϊσμός καὶ Ἑλληνισμός εἶναι διὰ τὸν Φίλωνα δύο ὅψεις τῆς αὐτῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Λόγου. Εἰς ἐπίρρωσιν τῆς ἀπόψεως περὶ βιβλικῆς προελεύσεως τοῦ Λόγου προσάγεται ὑπὸ τοῦ Prat¹ ὁ χαρακτηρισμός τοῦ Λόγου ὡς «εἰκόνος Θεοῦ». Πράγματι, ὁ Λόγος, ὡς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ», ἀποκαλύπτει τὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, χάρις εἰς τὴν ἰδιάζουσαν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει μετὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, διότι δὲν εἶναι οὔτε ἀγέννητος ὡς ὁ Θεός, οὔτε γεννητὸς ὡς οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ «μεθόριος» καὶ «μέσος τῶν ἁκρων»². Ἀλλωστε πολλαὶ ὀνομασίαι τοῦ Λόγου εἶναι εἰλημμέναι ἐκ τῆς Π. Διαθήκης. Οὕτω π.χ. καλεῖται «πρωτόγονος υἱὸς τοῦ Θεοῦ»³, «μέγας ἀρχιερεὺς»⁴, «πρεσβύτερος τῶν ἀγγέλων» καὶ «πρωτότυπος κατ' εἰκόνα ἀνθρώπου», ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθησαν οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι⁵. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Φίλων ἠθέλησε νὰ συλλάβῃ κατὰ τρόπον φιλοσοφικὸν τὴν θεῖαν ἐνέργειαν, χωρὶς νὰ ἀποκαμακρυνθῇ ἐκ τῆς πίστεώς του εἰς τὸν Θεὸν τῆς Π. Διαθήκης. Παρὰ ταῦτα εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ διαπιστώσωμεν ὅτι τὸν «λόγον τοῦ Θεοῦ» (Devar Jahné) τῆς Π. Διαθήκης μεταλλάσσει τοσοῦτον ριζικῶς ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὥστε νὰ καθίσταται πολὺ συχνὰ δυσδιάκριτος ἢ ἀρχικὴ αὐτοῦ βιβλικὴ προέλευσις.

Ὁ Λόγος τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν τοῦ Φίλωνος.

Ἡ ἱστορία τῆς ἐρμηνείας τοῦ προλόγου τοῦ Δ' Εὐαγγελίου μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι διευπλώθησαν ὡς πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς καὶ οὐσιαστικὰς σχέσεις τοῦ Ἰωαννείου Λόγου πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Φίλωνος. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνός μας ὁ A. Loisy ἔγραφεν ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ Φίλωνος ἐπὶ τοῦ Δ' εὐαγγελιστοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητος⁶, ὁ δὲ J. Réville διετείνετο ὅτι ἡ γνωριμία καὶ οἰκειότης μὲ τὴν φιλώνειον φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν ἀποτελοῦν τὰς ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις διὰ τὴν καλυτέραν κατανόησιν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου γενικῶς καὶ τῆς περὶ Λόγου διδασκαλίας τοῦ προλόγου αὐτοῦ ἐιδικώτερον⁷. Διευτυώθη μάλιστα καὶ ἡ ἀποφῆς⁸,

1. Ἐνθ' ἄνωτ. στ. 325.

2. Κληρονόμος 205. Πρβλ. Περὶ ὀνείρων 2,188· «μεθόριός τις Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου φύσις, τοῦ μὲν ἐλάττων, ἀνθρώπου δὲ κρείττων». Διατάγματα 1,116· «μεθόριον, εἰ δεῖ τάληθῇ λέγειν, ἀμφοῖν, ἵνα διὰ μέσου τινὸς ἄνθρωποι μὲν ἰλάσκωνται Θεόν, Θεὸς δὲ τὰς χάριτας ἀνθρώποις ὑποδιακόνῃ τινὶ χρώμενος χορηγῇ».

3. Περὶ γεωργίας 51.

4. Περὶ ὀνείρων 1, 215.

5. Συγχ. διαλ. 146.

6. Le Quatrième Évangile, 1903, σ. 154.

7. Le Quatrième Évangile, 1901, σ. 319.

8. A. D y r o f f, Zum Prolog des Johannes-Evangeliums, ἐν Mélanges Dölger, Münster, 1939, σελ. 89-93.

καθ' ἣν ὁ Λόγος τοῦ Ἰωάννου πρέπει νὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν τοῦ φιλοσόφου Ἑρακλείτου (!). Αἱ ἀνωτέρω ἀπόψεις εἶναι ἐνδεικτικαὶ τῆς τάσεως ἐκείνης, ἥτις ἐπεκράτει ἄλλοτε ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἥτις προσεπάθει εἰς ἐκάστην εὐκαιρίαν νὰ ἀνεύρῃ παραλλήλους διδασκαλίας ἢ ἀκόμη καὶ λέξεις καὶ ἐκφράσεις ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου, ὥστε νὰ ἐξαρτήσῃ ἐξ αὐτῶν τὴν Κ. Διαθήκην.

Ἀμυδραὶ τινες ὁμοιότητες ὑφίστανται ὄντως μεταξὺ τοῦ ἰωαννείου καὶ τοῦ φιλωνείου Λόγου· οὕτω π.χ. α) ἀμφότεροι φέρουν τὴν ὀνομασίαν «Θεός» καὶ «Υἱὸς τοῦ Θεοῦ», β) εὐρίσκονται παρὰ τῷ Θεῷ, γ) διαδραματίζουν σημαντικὸν ρόλον κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, δ) εἶναι «μεσίται» μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ε) ἀποκαλύπτουν τὸν ἀόρατον Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Θὰ ἠδύνατό τις καὶ δι' ἑτέρα ἀκόμη σημεῖα τοῦ προλόγου τοῦ Δ' Εὐαγγελίου νὰ ἀνεύρῃ παράλληλα ἐκ τοῦ Φίλωνος. Οὕτω π.χ. ὁ Λόγος τόσον διὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, ὅσον καὶ διὰ τὸν Φίλωνα, εἶναι φῶς καὶ πηγὴ τοῦ φωτός¹, ἡ δὲ ἐκφρασις τοῦ στ. 16, «καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος», ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Φίλωνι², δηλοῦσα τὴν συνεχῆ πρόοδον καὶ ἄνοδον ἐν τῇ ζωῇ τῆς χάριτος, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ νὰ τελῇ πάντοτε εἰς σχέσιν διαρκοῦς ἐξαρτήσεως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

Παρὰ τὰς φαινομενικὰς ὁμῶς αὐτὰς ὁμοιότητας τεραστίᾳ θεολογικῇ ἄβυσσος χωρίζει τὸν Λόγον τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ἀπὸ τὸν Λόγον τοῦ Ἰουδαίου φιλοσόφου τῆς Ἀλεξανδρείας. Καὶ κατ' ἀρχὴν ὁ Λόγος τοῦ Φίλωνος εἶναι ἀσαφής, ἀκαθόριστος καὶ αἰνιγματικὴ ἔννοια, ἄλλοτε ἔχουσα ἰδίαν προσωπικότητα, ἄλλοτε μὴ διακρινομένη τοῦ Θεοῦ, εἰς οὐδεμίαν δὲ περίπτωσιν δυναμένη νὰ ταυτισθῇ μὲ ἱστορικὸν τι πρόσωπον. Ἀντιθέτως, ὁ Λόγος τοῦ Ἰωάννου εἶναι τὸ συγκεκριμένον πρόσωπον τοῦ ἀπὸ Ναζαρέτ Ἰησοῦ, τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει ἰδίαν προσωπικότητα διακρινομένην τοῦ Θεοῦ Πατρός. β) Ὁ Λόγος τοῦ Φίλωνος εἶναι «δημιουργός» ὑπὸ τὴν πλατωνικὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου, δηλ. μορφοποιεῖ καὶ διακοσμεῖ τὴν ἤδη ὑπάρχουσαν ὕλην. Ὁ Φίλων ὁμιλεῖ περὶ τῶν τεσσάρων αἰτιῶν εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλεται ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου: Ἡ παραγωγὸς αἰτία, τὸ «ὕφ' οὗ», εἶναι ὁ Θεός· ἡ ὕλική αἰτία, τὸ «ἐξ οὗ», εἶναι ἡ προϋπάρχουσα ἄμορφος ὕλη· ἡ ὀργανικὴ αἰτία, τὸ «δι' οὗ», εἶναι ὁ θεῖος Λόγος· καὶ ἡ τελικὴ αἰτία, τὸ «δι' ὃ» εἶναι ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ³. Καὶ διὰ τὸν Ἰωάννην ὁ Λόγος εἶναι ἐκεῖνος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο (1,3) τὸ «δι' αὐτοῦ» ὁμῶς δὲν δηλοῖ παρ' Ἰωάννη ἀπλῶς τὸ ὑπηρετικὸν ὄργανον τοῦ Πατρός, ὡς παρὰ Φίλωνι, ἀλλὰ τὸν συν-

1. Περὶ ὀνείρων 1,75· «Πρῶτον μὲν ὁ Θεὸς φῶς ἐστὶ — «Κύριος γὰρ φωτισμός μου καὶ σωτὴρ μου» ἐν ὕμνοις ᾄδεται — καὶ οὐ μόνον φῶς ἀλλὰ καὶ παντὸς ἐτέρου φωτὸς ἀρχέτυπον· τὸ μὲν γὰρ παράδειγμα ὁ πληρέστατος αὐτοῦ λόγος φῶς».

2. Περὶ τοῦ δοκησισοφου Κάνιν 145.

3. Περὶ τῶν Χερουβείμ 127. Πρβλ. Ἀλληγορία 1,21. Περὶ ἀποικίας 6.

αἴτιον τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου¹. Ὁ Λόγος τοῦ Ἰωάννου δημιουργεῖ τὰ πάντα ἐκ τοῦ μηδενός, εἶναι ἡ «ζωὴ» καὶ ἡ ζωοποιούσα δύναμις τοῦ κόσμου. γ) Ὁ Λόγος τοῦ Φίλωνος εἶναι μὲν «Υἱὸς τοῦ Θεοῦ», ἀλλ' ὅφ' ἦν ἔννοιαν καὶ ὁ κόσμος· εἶναι δηλ. ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦ κόσμου ὄντος νεωτέρου υἱοῦ. Ὁ Λόγος τοῦ Δ' Εὐαγγελίου εἶναι ὁ «μονογεννὴς υἱὸς» τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος «σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν», διὰ τὴν μᾶς ἀποκαλύψῃ τὸν ἀόρατον Θεὸν καὶ τὴν ὑποστῇ ἐξ ἀγάπης σταυρικὸν θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν. δ) Ὁ φιλώνειος Λόγος εἶναι ὁ ἐνδιάμεσος καὶ «μεθόριος» μεταξὺ δύο διαφόρων φύσεων, τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὕλικου κόσμου· ὁ ἰωάννειος Λόγος ἐνώνει ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ τὰς δύο φύσεις, τὴν θείαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην, δὲν εἶναι ἀκαθόριστόν τι ὃν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, μὴ μετέχον οὔτε τοῦ ἑνὸς οὔτε τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ συγχρόνως Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. ε) Τέλος, ἡ περὶ Λόγου ἀντίληψις τοῦ Ἰωάννου εἶναι δυναμικὴ, καθ' ὅσον ὁ Θεὸς Λόγος ἀποτελεῖ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ Πατρὸς. Διὰ τὸν Φίλωνα εἶναι τελειῶς ἄγνωστος καὶ δὴ ἀκατανόητος ἡ ἀποκάλυψις τῆς θείας ἀγάπης ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος θυσιάζεται ὑπὲρ τοῦ κόσμου. Παρὰ τῷ ἀλεξανδρινῷ φιλοσόφῳ, ὁ Λόγος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα φιλοσοφικῆς σκέψεως· εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην εἶναι ζῶν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον μεταδίδει ζωὴν εἰς τοὺς πιστευόντας².

Ποία, λοιπόν, εἶναι ἡ προέλευσις τῆς περὶ Λόγου διδασκαλίας τοῦ Ἰωάννου; Ἡ ἀποψις περὶ ἐλληνιστικῆς ἐπιδράσεως εἰς τὴν ἐν λόγῳ διδασκαλίαν τοῦ Δ' εὐαγγελιστοῦ δὲν ἔπαυσεν ὑποστηριζομένη καὶ σήμερον³, ὁ δὲ J. Danielou, μολοντί δέχεται κατ' ἀρχὴν τὴν ἐκ τοῦ ἐλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Φίλωνος προέλευσιν τοῦ ἰωαννείου Λόγου, ἀναγκάζεται ἐν τούτοις νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν τεραστίαν ἀπόστασιν, ἥτις χωρίζει τὰς δύο διδασκαλίας, καθ' ὅσον ὁ φιλώνειος Λόγος «ὡς εἰκὼν Θεοῦ» οὐδόλως ἐπιτυγχάνει νὰ ἄρῃ τὴν ἀκαταληψίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἐνῶ ὁ Λόγος τοῦ Ἰωάννου, ὡς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀποκαλύπτει καὶ φανερῶνει τὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους⁴. «Ὁ ἐωρακὼς ἐμὲ ἐώρακεν τὸν Πατέρα» (Ἰωάν. 14,9), διακηρύττει ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ὑπὲρ τῆς γνωστικῆς προελεύσεως τοῦ ἰωαννείου Λόγου ἐτάχθη ὁ R. Bultmann⁵.

Εἰς τὸν ἐλληνικὸν κόσμον ὁ Λόγος ἐκφράζει πᾶν τὸ ὠραῖον, λογικόν, νόμιμον καὶ ἁρμονικόν (ὅ,τι καὶ ὁ 18ος αἰὼν ἐξέφρασεν διὰ τῆς λέξεως

1. Π. Τρεμπέλα, Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, σ. 41.

2. G. Bary, ἐνθ' ἄνωτ. στ. 1452.

3. Βλ. π.χ. J. Starcky, ἐν Supplément au Dict. de la Bible, τόμ. 5, στ. 495· «plutôt par référence au Logos Hellenistique qu' au Dabar Biblique».

4. J. Danielou, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 209.

5. Der religionsgeschichtliche Hintergrund des Prologs zum Johannes-Evangelium, ἐν Forschungen zur Religion und Literatur des A. und N. Testaments, 1923, σ. 3-26.

(«raison»). Ὁ Λόγος τοῦ Ἰωάννου οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Φίλωνος καὶ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰμὴ τὴν ὀνομασίαν. Σήμερον οἱ περισσότεροι ἐρμηνευταὶ ἀναζητοῦν τὴν προέλευσιν τοῦ ἰωαννείου Λόγου ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Ὁ ὅρος Λόγος ἀπαντᾷ, πλὴν τοῦ Εὐαγγελίου, εἰς τὴν Α'. ἐπιστολὴν Ἰωάννου 1,1 («περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς»)¹ καὶ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν (19,13), ἐνθα ὁ Χριστὸς ὡς στρατηλάτης καθήμενος ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἵππου προΐσταται τοῦ ἐσχατολογικοῦ ἀγῶνος καὶ φέρει τὸν τίτλον «ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ». Ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ (Davar Jahvé) εἶναι ἡ θεία ἀποκάλυψις, ἡ φανέρωσις τῆς σωτηριώδους οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν λαόν του. Ὁ λόγος ἐξέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀποστέλλεται πρὸς τὸν κόσμον, μετὰ δὲ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του ἐπιστρέφει καὶ πάλιν πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν. Ἡ δραστηριότης καὶ δυναμικότης τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ τονίζονται ἐντόνως ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰ προφητικὰ αὐτῆς βιβλία. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀποκαλύπτει κατὰ τρόπον δυναμικὸν τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων· παρεμβαίνει ἐντὸς τῆς ἱστορικῆς κινήσεως καὶ ζητεῖ νὰ μεταβάλλῃ μὲ τὸν δυναμισμόν του τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας· πλησιάζει τὸν ἄνθρωπον ὡς δύναμις τοῦ Θεοῦ καὶ ἀσκειῖ ἐπ' αὐτοῦ μεταμορφωτικὴν ἐπίδρασιν². Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ πλέον ἰσχυρὰ ἀπόδειξις περὶ τῆς διαρκοῦς παρουσίας καὶ δράσεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ· κατευθύνει καὶ ἐμπνέει μίαν ὁλόκληρον ἱστορίαν, ἥτις ἄρχεται μὲ τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ τοὺς προφερθέντας κατὰ τὴν στιγμήν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ ἀποκορυφοῦται εἰς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος «σὰρξ ἐγένετο»³. Ὁ Λόγος τοῦ Δ' Εὐαγγελίου εὐρίσκεται εἰς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν βιβλικὴν παράδοσιν, ἀποτελὼν τὴν ἀρμονικὴν ἐπίστεψιν τῆς δυναμικῆς παρεμβάσεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὁμιλῶν περὶ Λόγου ἀναφέρεται ῥητῶς εἰς τὴν Π. Διαθήκην. Αἱ ἐκφράσεις «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος» καὶ «τὰ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο» ἐνθυμίζουν τὸ Α' κεφ. τῆς Γενέσεως. Αἱ λέξεις «ἐσκήνωσε», «δόξα», «χάρις», «ἀλήθεια» κ.λ.π. ἀναφέρονται ἀμέσως καὶ σαφῶς εἰς τὴν θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης. Ἀλλωστε, πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὅλαι αἱ χαρακτηριστικαὶ ὀνομασίαι τοῦ ἰωαννείου Λόγου: ζωή, φῶς τῶν ἀνθρώπων, ἐν ἀρχῇ ἦν, δι' αὐτοῦ τὰ πάντα κ.λ.π. ἀπεδίδοντο ὑπὸ τῶν ῥαββίνων εἰς τὴν Torah⁴. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ αἱ θρησκευτικαὶ ἀξίαι τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πραγματοποιοῦνται καὶ ἀνανεώνονται. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ

1. Τὸ χωρίον τοῦτο θεωρεῖται συνήθως ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτῶν ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὸ «κήρυγμα». Βλ. Σ. Ἀγ-ο-υ-ρ-ί-δ-ο-υ, Ἡ ἔννοια τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν Ἀγίαν Γραφήν, Θεολογία 1964, σ. 17, σημ. 15.

2. Βλ. Σ. Ἀγ-ο-υ-ρ-ί-δ-ο-υ, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 13, 15.

3. Ed. Jacob, Théologie de l'Ancien Testament, σ. 104.

4. G. Kittel, ἐν Theol. Wört. zum N.T., τόμ. 4, σ. 139.

Δαῖτα τῆς Π. Διαθήκης. Ὁ Δ' Εὐαγγελιστὴς ἐνεπνεύσθη ἐκ τῆς πλουσίας διδασκαλίας τῆς Π. Διαθήκης περὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς ζώσης καὶ δρώσης πραγματικότητος, ἐνεπνεύσθη ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης, τὰ ὅποια ὁμιλοῦν περὶ τῆς θείας Σοφίας, ὡς ἐνδιαμέσου μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου τόσον εἰς τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας ὅσον καὶ εἰς τὴν σωτηριώδη δρᾶσιν τῆς. Ἡ παλαιδιαθητικὴ διδασκαλία περὶ λόγου τοῦ Θεοῦ ἀπολήγει φυσικῶς εἰς τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Λόγου ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ. Ὁ λόγος τῶν προφητῶν «σὰρξ ἐγένετο». Διὰ τὸν Φίλωνα θὰ ἦτο ἀκατανόητος καὶ ἀνεξήγητος ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Λόγου. Ὁ Θεὸς τοῦ Φίλωνος εἶναι τοσοῦτον ἀπομεμακρυσμένος ἐκ τοῦ κόσμου, ὥστε ὁ Λόγος νὰ ἀδυνατῇ νὰ γεφυρώσῃ τὴν ὑφισταμένην ἀπόστασιν, ἐνῶ ὁ Θεὸς τῆς Π. Διαθήκης ἐνσαρκοῦται καὶ ἀποκαλύπτεται ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Κοινὴ ὀνομασία, λοιπόν, μόνον συνδέει τὸν Λόγον τοῦ Ἰωάννου μὲ τὸν Λόγον τοῦ Φίλωνος, ἐνῶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ προέρχεται ἐκ τῆς Π. Διαθήκης, ὡς ἄλλωστε καὶ ὁλόκληρον τὸ Δ' Εὐαγγέλιον¹. Ἴσως ὁ Ἰωάννης, μολοντί ἐν τῇ περὶ Λόγου διδασκαλίᾳ τοῦ εἶναι εὐθυγραμμισμένος μὲ τὴν θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης, νὰ ἐσκέπτετο καὶ τὰς διαφόρους ἑλληνιστικὰς περὶ λόγου ἀντιλήψεις, ἐναντίον τῶν ὁποίων ἤθελε νὰ διδάξῃ ὅτι ὁ Λόγος, περὶ τοῦ ὁποίου ὠμίλουν οἱ Ἕλληνες, χωρὶς νὰ γνωρίζουν αὐτόν, εἶναι ὁ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σαρκωθεὶς Θεός².

1. Βλ. πλείονα περὶ τῶν παλαιδιαθητικῶν προϋποθέσεων τῆς ἐρμηνείας τοῦ Δ' Εὐαγγελίου παρὰ Σ. Ἀγορίδου, Χρόνος καὶ αἰωνιότης. Ἑσχατολογία καὶ μυστικοπάθεια ἐν τῇ θεολογικῇ διδασκαλίᾳ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Θεσ/νίκη 1959, σ. 7 ἐξ.

2. Πλείονα περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Ἰωαννείου Λόγου πρὸς τὸν φιλώνειον, βλ. πλὴν τῶν Ὑπομνημάτων εἰς τὸ Δ'. Εὐαγγέλιον, καὶ τὰ ἐξῆς: R. Harris, The origin of the prologue of St. John's Gospels, Cambridge, 1917. H. Tobac, La notion de Christ-Logos dans la litterature Johannique, ἐν Rév. d' Hist. ecclésiastique, 1929, σ. 213-238. C. Spicq, Le Siracide et la structure litteraire du Prologue de St. Jean, ἐν Mémoires Lagrange, Paris, 1940, σ. 183-195, καὶ G. R. Bury, The Fourth Gospel and the Logosdoctrine, Cambridge, 1940.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Η ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΩΝΟΣ

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο δὲν ἐπιχειρεῖται λεπτομερὴς ἐξέτασις καὶ συστηματικὴ ἔκθεσις τῆς φιλωνείου περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας, ἀλλ' ἡ μελέτη ὠρισμένων βασικῶν καὶ οὐσιωδῶν σημείων αὐτῆς, τὰ ὅποια ἐξαίρουν τὴν ἰδιάζουσαν σπουδαιότητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς θείου δημιουργήματος. Τοιαῦτα ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας καὶ μελέτης σημεῖα εἶναι ἢ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, ἢ πνευματικὴ αὐτοῦ σύστασις, ἢ πρὸς τὸν Θεὸν γειτνίασις καὶ ῥοπή του, ἢ θετικὴ ἀξιολόγησις τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ ἡ μετὰ θάνατον τύχη τοῦ ἀνθρώπου. Τούτων προτάσσεται γενικὴ παράγραφος ἀναφερομένη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἰς τὴν κοσμολογίαν τοῦ Φίλωνος.

1. Νοητὸς καὶ αἰσθητὸς κόσμος.

Ἡ δημιουργία τοῦ ὁρατοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς αὐτοῦ ἀποτελεῖ συνέπειαν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ¹. Διὰ τῆς περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου διδασκαλίας τοῦ ὁ Φίλων ἀποκρούει τὴν περὶ ἐνδοκοσμιότητος τοῦ θείου στωϊκὴν ἀντίληψιν, τὴν περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ἀριστοτέλειον διδασκαλίαν καὶ τὴν περὶ ἀδημιουργήτων Ἰδεῶν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος. Παρὰ ταῦτα δανεῖζεται ὅρους καὶ ἀπόψεις ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Φίλων παραβάλλει τὸν Θεὸν πρὸς ἀρχιτέκτονα, ὅστις κατασκευάζει κατ' ἀρχὰς νοητὸν τι πρότυπον, βάσει τοῦ ὁποίου χωρεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου. Τὸ πρότυπον τοῦτο εἶναι ὁ νοητὸς κόσμος τῶν ἀσωμάτων καὶ ἀφθάρτων Ἰδεῶν. «Προλαβὼν ὁ Θεός, ἅτε Θεός, ὅτι μίμημα καλὸν οὐκ ἂν ποτε γένοιτο δίχα καλοῦ παραδείγματος, οὐδέ τι τῶν αἰσθητῶν ἀνυπαίτιον, δὲ μὴ πρὸς ἀρχέτυπον καὶ νοητὴν Ἰδέαν ἀπεικονίσθη, βουλευθεὶς τὸν ὁρατὸν κόσμον τουτοῖν δημιουργῆσαι, προεξετύπου τὸν νοητὸν, ἵνα, χρώμενος ἀσωμάτων καὶ θεοειδестаῖω παραδείγματι, τὸν σωματικὸν ἀπεργάσθαι, πρεσβυτέρου νεώτερον ἀπεικόνισμα, τοσαῦτα περιέχοντα αἰσθητὰ γένη ὅσαπερ ἐν ἐκείνῳ νοητά»².

1. Ἀκριβέστερον δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεταί λόγος περὶ «δημιουργίας» τοῦ κόσμου, ἀλλὰ περὶ διαμορφώσεως καὶ διακοσμήσεως αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον ὁ Φίλων δὲν δέχεται δημιουργίαν ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλὰ διαμόρφωσιν τῆς ἀσχηματίστου καὶ ἀτάκτου προϋπαρχούσης ὕλης. Παρὰ ταῦτα ὅμως χρησιμοποιοῦμεν ἐνταῦθα τὸν ὅρον «δημιουργία» καταχρηστικῶς καὶ ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ.

2. Κοσμοποιία 16. Πρβλ. Συγχ. διαλ. 172· «ὁ ἀσώματος καὶ νοητὸς κόσμος, τὸ τοῦ φαινομένου τούτου ἀρχέτυπον», καὶ Βλὸς Μωυσέως II, 127· «Διττὸς γὰρ ὁ λόγος ἐν τε τῷ παντὶ καὶ ἐν ἀνθρώπου φύσει· κατὰ μὲν τὸ πᾶν ὃ τε περὶ τῶν ἀσωμάτων καὶ παραδειγμα-

Σχετικῶς πρὸς τὸ ἐρώτημα, ποῦ πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὸν νοητὸν τοῦτον κόσμον, ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης γνωρίζει τρεῖς ἀπαντήσεις· α) Διὰ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν ὑφίσταται ἀνεξαρτήτως καὶ αὐτοτελῶς καὶ εἶναι ὁ μόνος ἀληθὴς κόσμος· β) κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὰ γένη καὶ αἱ ἰδέαι πραγματοποιοῦνται ἐντὸς τῶν συγκεκριμένων εἰδῶν· γ) τέλος, μία πλατωνίζουσα τάσις θεωρεῖ τὰς Ἰδέας ὑπαρχούσας μόνον ἐν τῇ θείᾳ σκέψει. Ὁ H. A. Wolfson διατείνεται ὅτι παρὰ Φίλωνι εὐρίσκομεν καὶ τὰς τρεῖς αὐτὰς ἐκδοχάς· παρὰ Φίλωνι δηλονότι αἱ Ἰδέαι ὑφίστανται συγχρόνως· α) ὡς σκέψεις τοῦ Θεοῦ, μὴ διακρινόμεναι ὑπ' αὐτοῦ, β) ὡς δημιουργηθεὶς νοητὸς κόσμος καὶ γ) ὡς πραγματοποιούμεναι ἐντὸς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου¹. Ὁρθῶς ὅμως παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ ὁ Danielou ὅτι παρόμοιος τρόπος ἐρμηνείας τῶν πραγμάτων ὀδηγεῖ εἰς μίαν ἀπλοποίησιν τῆς σκέψεως τοῦ Φίλωνος². Δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἓνα κόσμον δημιουργηθεισῶν Ἰδεῶν ἀπὸ ἓνα κόσμον ἀδημιουργήτων Ἰδεῶν, ὅπως ἀκριβῶς δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸν ἐν τῷ Θεῷ Λόγον ἀπὸ ἓνα δημιουργηθέντα ἀνεξάρτητον τοῦ Θεοῦ Λόγον.

Συχνάκις ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν ταυτίζεται ὑπὸ τοῦ Φίλωνος μετὰ τοῦ Λόγου³, ἐνῶ εἰς ἕτερα κείμενα ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν ἔχει ἰδίαν ὑπαρξιν⁴. Δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν νοητὸν κόσμον ὡς ταυτιζόμενον μετὰ τοῦ Λόγου, ἀλλ' οὐδὲ καὶ ὡς ἀντιτιθέμενον εἰς αὐτόν. Δυνάμεθα ὅμως νὰ εἰπωμεν ὅτι τόπος τῶν Ἰδεῶν εἶναι ὁ Λόγος, ὅτι αὗται εἶναι μεταγενέστεραι τῆς γενέσεως αὐτοῦ τοῦλάχιστον ἐν τῇ λογικῇ τάξει, ἀλλὰ συγχρόνως δὲν εἶναι ὁρθόν

τικῶν ἰδεῶν, ἐξ ὧν ὁ νοητὸς ἐπάγῃ κόσμος, καὶ ὁ περὶ τῶν ὁρατῶν, ἃ δὴ μῖμῆματα καὶ ἀπεικονίσματα τῶν ἰδεῶν ἐκείνων ἐστὶ, ἐξ ὧν ὁ αἰσθητὸς οὗτος ἀποτελεῖται».

1. H. A. Wolfson, ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. 1, σελ. 200 ἐξ. 290 ἐξ.

2. J. Danielou, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 169.

3. Κοσμοποιία 24-25: «Εἰ δέ τις ἐθέλῃσιε γυμνοτέρους χρήσασθαι τοῖς δνόμασιν, οὐδὲν ἂν ἕτερον εἴποι τὸν νοητὸν κόσμον εἶναι ἢ Θεοῦ λόγον ἥδη κοσμοποιούντος· οὐδὲ γὰρ ἡ νοητὴ πόλις ἕτερόν τί ἐστιν ἢ ὁ τοῦ ἀρχιτέκτονος λογισμὸς ἡδὴ τὴν (νοητὴν) πόλιν κτίζειν διανοούμενου. Τὸ δὲ δόγμα τοῦτο Μωυσέως ἐστίν, οὐκ ἐμόν. Τὴν γοῦν ἀνθρώπου γένεσιν ἀναγράφων ἐν τοῖς ἔπειτα διαρρήδην ὁμολογεῖ, ὡς ἄρα κατ' εἰκόνα Θεοῦ διευπαύθη. Εἰ δὲ τὸ μέρος εἰκὼν εἰκόνης, δηλὸν ὅτι καὶ τὸ ὅλον· εἰ δ' ὁ σύμπας οὗτος αἰσθητὸς κόσμος, δ μεῖζον τῆς ἀνθρωπίνης ἐστίν, μῖμῆμα θείας εἰκόνης, δηλὸν ὅτι καὶ ἡ ἀρχέτυπος σφραγίς, ὃν φαμεν νοητὸν εἶναι κόσμον, αὐτὸς ἂν εἴη (τὸ παράδειγμα, ἀρχετυπος ἰδέα τῶν ἰδεῶν) ὁ Θεοῦ λόγος».

4. «Πρῶτον οὖν ὁ ποιῶν ἐποίησεν οὐρανὸν ἀσώματον, καὶ γῆν ἀόρατον, καὶ ἀέρος ἰδέαν, καὶ κενοῦ... εἴθ' ὕδατος ἀσώματον οὐσίαν, καὶ πνεύματος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐβδόμου φωτός, δ πάλιν ἀσώματον ἦν καὶ νοητὸν ἡλίου παράδειγμα... τοσούτῳ γὰρ τὸ νοητὸν τοῦ ὁρατοῦ λαμπρότερόν τε καὶ αὐγοειδέστερον, ὅσῳ περ ἥλιος, οἶμαι, σκότους, καὶ ἡμέρα νυκτός, καὶ (τὰ κριτήρια) νοῦς, ὁ τῆς ὅλης ψυχῆς ἡγεμών, ὀφθαλμῶν σώματος. Τὸ δὲ ἀόρατον καὶ νοητὸν φῶς ἐκεῖνο θεοῦ λόγου γέγονεν εἰκὼν τοῦ διερμηνεύσαντος τὴν γένεσιν αὐτοῦ», Κοσμοπ. 29-31.

νὰ τὰς θεωρήσωμεν ὡς τελείως διακρινομένης τοῦ Λόγου¹. Ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεὸν ὁ νοητὸς κόσμος ἀποτελεῖ ἓνα ἐπὶ μέρους κόσμον, ὑποτασσόμενον εἰς τὸν Θεόν, τοῦ Θεοῦ ὄντος ἐνεργητικῆς αὐτοῦ αἰτίας². Ἐνίοτε ὁ νοητὸς κόσμος ἐκλαμβάνεται ὡς ἡ σκέψις τοῦ Θεοῦ «κοσμοποιούντος»³.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φύσιν τῶν Ἰδεῶν, αὗται εἶναι, ὡς καὶ παρὰ Πλάτωνι, «παραδείγματα» τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, εἶναι δηλ. τὰ νοητὰ πρότυπα καὶ ἀρχέτυπα τῶν δημιουργηθέντων ὄντων. Ὁ «ἀσώματος καὶ νοητὸς κόσμος» τῶν Ἰδεῶν εἶναι «τὸ τοῦ φαινομένου τοῦδε ἀρχέτυπον»⁴. Ἄνευ ἀσωμάτου ὑποδείγματος ὁ Θεὸς δὲν προβαίνει εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν ὁρατῶν ὄντων⁵. Αἱ Ἰδέαι εἶναι αἱ «σφραγίδες τῶν αἰσθητῶν ἀποτελεσμάτων»⁶. Ἐντὸς τοῦ νοητοῦ κόσμου οὐδὲν ὑλικὸν στοιχεῖον ὑπάρχει· γινώσιν αὐτοῦ τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν ἀποκτῶμεν οὐχὶ διὰ τῆς διαλεκτικῆς, ὡς παρὰ Πλάτωνι, ἀλλὰ διὰ τῆς διεισδύσεως τῆς ψυχῆς μας ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἀνωτέρου καὶ πνευματικοῦ κόσμου. Τοιοῦτοτρόπως, ἡ ψυχὴ γίνεται μέλος αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ὅστις εἶναι ὁ τόπος τῆς ἀθανασίας καὶ τὸ κατοικητήριον τῶν ψυχῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος⁷.

Ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἐντὸς τοῦ οὐοίου ζῶμεν, ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Φίλωνος, «ἀπεικόνισμα» τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν. Ἡ κατὰ βάθος πλατωνικὴ αὕτη ἀντίληψις προσλαμβάνει τὴν προσωπικὴν σφραγίδα τοῦ Φίλωνος καὶ ἐπικυροῦται βιβλικῶς. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι «μίμημα καλὸν τῆς ἀρχετύπου καὶ νοητῆς ιδέας»⁸. Ἀλλαχοῦ ὁ ὁρατὸς οὗτος κόσμος καλεῖται «ἐκμαγεῖον καὶ εἰκὼν τοῦ τελείου Λόγου»⁹, ἢ ἀκριβέστερον ὁ Λόγος χαρακτηρίζεται ὡς «σφραγίς» μορφοποιούσα τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα¹⁰. Ἄλλοτε πάλιν ὁ κόσμος, κατὰ πλατωνικὴν ἐπίδρασιν, θεωρεῖται εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν πραγματείαν «Νόμων ἱερῶν ἀλληγορία» καλεῖται «σκιά» τοῦ Θεοῦ¹¹. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει ὁ ὅρος «σκιά» πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς συνώνυμος τοῦ ὅρου «εἰκὼν». Ὡστε, παρὰ Φίλωνι ὁ ὁρατὸς οὗτος

1. J. Daniélou, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 171.

2. E. Bréhier, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 154.

3. «Οὐδὲν ἄν ἕτερον εἴποι τις τὸν νοητὸν κόσμον εἶναι ἢ Θεοῦ λόγον ἤδη κοσμοποιούντος», Κοσμοποιία 24.

4. Συγχ. διαλ. 172.

5. «Ἄνευ ἀσωμάτου παραδείγματος οὐδὲν τελεσιουργεῖ τῶν ἐν αἰσθήσει», Κοσμοποιία 420.

6. Αὐτόθι 129.

7. E. Bréhier, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 152-153.

8. Κοσμοποιία 16.

9. Περὶ φυγῆς 12.

10. «Ὁ δὲ τοῦ ποιούντος λόγος αὐτὸς ἐστὶν σφραγίς, ἢ τῶν ὄντων ἕκαστον μεμόρφωται», Αὐτόθι.

11. Ἀλληγορία 3,96.

κόσμος εἶναι εἰκὼν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἢ τοῦ Λόγου, ἢ αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ εἰς τινὰ κείμενα χαρακτηρίζεται ὡς «νεώτερος υἱὸς Θεοῦ», τοῦ νοητοῦ κόσμου ὄντος πρεσβυτέρου υἱοῦ¹. Πάντως, εἴτε ὁ κόσμος ἐκληφθῇ ὡς ἄμεσος εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, εἴτε θεωρηθῇ ὡς ἀπεικόνισμα τοῦ Λόγου ἢ τοῦ νοητοῦ κόσμου, χαρακτηρίζεται ὡς «τελειώτατον ἔργον»² καὶ «τέλειον εἶδος»³, αἰτίαν δὲ τῆς δημιουργίας του θεωρεῖ ὁ Φίλων τὸ «ἀγαθὸν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ δημιουργόν»⁴.

Ἡ ἐξαήμερος διάρκεια τῆς δημιουργικῆς πράξεως τοῦ Θεοῦ δὲν σημαίνει ἀδυναμίαν τοῦ Δημιουργοῦ, ὅστις θὰ ἠδύνατο καὶ εἰς μίαν μόνον στιγμὴν νὰ παραγάγῃ τὸν κόσμον, ἀλλὰ μαρτυρεῖ περὶ τῆς τάξεως, ἣν ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν ὁ Θεός· «Ἐξ δὲ ἡμέρας δημιουργηθῆναι φησι τὸν κόσμον οὐκ ἐπειδὴ προσεδεῖτο χρόνων μήκους ὁ ποιῶν — ἅμα γὰρ πάντα δρῶν εἰκὼς Θεόν, οὐ προστάττοντα μόνον ἀλλὰ καὶ διανοούμενον — ἀλλ' ἐπειδὴ τοῖς γινομένοις ἔδει τάξεως»⁵. Σχετικῶς δὲ πρὸς τὰς σχέσεις κόσμου καὶ χρόνου, ὁ Φίλων δέχεται ὅτι ὁ χρόνος δὲν ὑπῆρχε πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, «ἀλλ' ἢ σὺν αὐτῷ γέγονεν ἢ μετ' αὐτόν· ἐπεὶ γὰρ διάστημα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεώς ἐστιν ὁ χρόνος... ἀναγκαῖον ἄρα καὶ τὸν χρόνον ἢ ἰσῆλικα κόσμου γεγονέναι ἢ νεώτερον ἐκείνου»⁶.

Περαινῶν ὁ Φίλων τὴν «Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας» πραγματείαν του ἐξάγει πέντε συμπεράσματα ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίας τοῦ κόσμου: α) Κατ' ἀρχάς, ὅτι ὑπάρχει Θεός· τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐξάγει κατὰ τῶν ἀθέων, τῶν μὴ δεχομένων τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ. β) «Ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἷς· τοῦτο στρέφεται κατὰ τῶν «εἰσηγητῶν τῆς πολυθέου δόξης». γ) «Ὅτι ὁ κόσμος εἶναι «γενητός»· τοῦτο τονίζεται κατὰ τῶν «οἰομένων αὐτὸν ἀγέννητον καὶ αἰδιον εἶναι, οἳ πλέον οὐδὲν ἀπονέμουσι Θεῷ». δ) «Ὅτι «εἷς ἐστὶν ὁ κόσμος, ἐπειδὴ καὶ εἷς ὁ δημιουργός... εἰσὶ γὰρ οἱ πλείους ὑπολαμβάνοντες εἶναι κόσμους, οἱ δὲ καὶ ἀπείρους». ε) Τέλος, ὅτι «καὶ προνοεῖ τοῦ κόσμου ὁ Θεός»⁷.

Εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ ὑπεροχῆς τοῦ νοητοῦ κόσμου προσθέτει ὁ Φίλων τὸν μέγαν του θαυμασμόν καὶ διὰ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἰδίᾳ δὲ διὰ τὸν οὐρανόν. Εἰς τὰς κοσμολογικὰς του αὐτὰς ἀντιλήψεις, ἂν καὶ ἐρείδεται ὁ Φίλων ἐπὶ τῆς Ἀγ. Γραφῆς διὰ νὰ ἀναλύσῃ τὰς ἐν αὐτῇ ἐκπεφρασμένας ἀληθείας, ἐξαρτᾶται συχνάκις οὐχὶ μόνον γλωσσικῶς, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικῶς ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς του. (Συνεχίζεται)

1. «Ὁ μὲν γὰρ κόσμος οὗτος νεώτερος υἱὸς Θεοῦ, ἅτε αἰσθητὸς ὢν· τὸν γὰρ πρεσβύτερον — νοητὸς δ' ἐκείνος — πρεσβείων ἀξιώσας παρ' ἑαυτῷ καταμένειν διενεόθῃ», «Ὅτι ἄτρεπτον τὸ θεῖον, 31.

2. Κοσμοποιία 9.

3. Περὶ φυγῆς 12.

4. Κοσμοποιία 21· «Εἰ γὰρ τις ἐθελήσειε τὴν αἰτίαν ἧς ἕνεκα τότε τὸ πᾶν ἐδημιουργεῖτο διερευνᾶσθαι, δοκεῖ μοι μὴ διαμαρτεῖν σκοποῦ φάμενος, ὅπερ καὶ τῶν ἀρχαίων εἰπέ τις, ἀγαθὸν εἶναι τὸν πατέρα καὶ ποιητὴν».

5. Κοσμοποιία 13.

6. Αὐτόθι 26.

7. Αὐτόθι 170-171.